

Matjaž Kmecl

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVENSKA LITERARNA AVANTGARDA V 20. LETIH XX. STOLETJA *

0. 1 Znano je, da je proti koncu 19. stoletja evropsko humanistično civilizacijo zajel silen val nezaupljivosti do tkim. pozitivističnega fakta, tudi na ravni besede in govora. Beseda in govor tisti čas nista več zanimiva kot nevtralna jezikovna fotografska plošča (naturalizem), zanimive postajajo njune iracionalne pomenske plasti, metafizično ozadje fizičnega (simbolizem z nadaljevanji in inačicami).

0. 2 Takšen razvoj je postopoma zanemarjal ideografičnost besede in vse bolj poudarjal zvočnost in likovno izraznost jezikovnega gradiva. Iz tega sledijo: demolacija sintakse kot ideografske organizacije, teženje v substratni, korenski govor, ki se otresa slovniških-logičnih bremen, teženje v likovno urejanje besednega gradiva, v čisto muzikalčno ekspresijo z nizanjem ustreznih ideografsko neobremenjevalnih fonemov ipd. Pogostne so tudi težnje po tkim. »gruzifikaciji« izraza, se pravi po funkcionalnem kombiniranju vseh teh izraznih možnosti: besedno gradivo se izraža na ideografski ravni, vendar hkrati tudi s svojo likovno urejenostjo in premišljenim izborom ter razporejenostjo ustreznih fonemskih enot. Govor je »obremenjen« s kar se da številnimi izraznimi funkcijami.

0. 3 Približevanje likovnemu in glasbenemu pa seveda takšne vrste besedno snovanje oddaljuje literaturi. Z izginjanjem ideografičnosti izginja ena izmed pomembnih esenc besedne, t. j. literarne umetnosti in tako razvoj na točki, ko preneha sleherna ideografičnost, nekako zastane, početje se naenkrat znajde v območju čiste likovnosti in čiste muzičnosti. — Namen tega poročila je, opredeliti skrajnje položaje, ki jih je v ustreznem smislu dosegla sredi dvajsetih let tega stoletja slovenska literarna avantgarda.

1. 0 Pregled revialne publicistike pove, da je bila seznanjenost slovenskih bralcev s sočasnimi evropskimi književnimi novostmi te vrste ažurna in razmeroma podrobna. Že leta 1909 sta v LZ in Slovenskem narodu izšli precej avtentični poročila o Marinettijevem manifestu, čeprav s hkratnim polemičnim zavračanjem. Podobna časopisna in revialna poročila o futurizmu ter opoziciji futurizem : pasatizem so potem izhajala tudi vsa naslednja leta. Zlasti Gruden (DiS 1913) in Prijatelj (Veda 1913, podrobno poročilo o ruskem futurizmu) sta obširno navajala tudi različne verzifikacijske primere, vendar vse te informacije niso nikogar spodbudile k javnemu posnemanju oz. literarnemu eksperimentiranju.

1. 1. Tako so tovrstni poskusi prodrli v slovensko javnost šele po prvi svetovni vojni, v letih 1919—1922. Med tistimi, ki so skušali z avantgardnejšo formo prodreti v takratno etabliirano slovensko literarno strukturo, je bil najvidnejši ANTON PODBEVŠEK, ki naj bi sicer že leta 1915 skušal brezuspešno plasirati v LZ nekaj takšne verzifikacije. Verzi, ki jih je v DiS objavil leta 1919, so za naše

* Besedilo je referat, ki ga je avtor pripravil za letošnji VII. kongres slavističnih društev Jugoslavije v Beogradu; zaradi ustrezne informativnosti je moral tako vanj vključiti tudi gradivo, ki je v slovenski literarni zgodovini (Zadavec, Ocvirk, Legiša, Slodnjak), pa tudi iz nekaterih piščevih sestavkov sicer že znano.

današnje pa tudi takratne evropske pojme še zelo tradicionalistični, ideografsko niso niti malo okrnjeni. Le govor je secesionistično barvit, bombastičen (Hipo-teza bolnega kraljeviča), verz rahlo prozaiziran in podaljšan. Zanimivejši so nje-govi sestavki v DiS 1920 (Himna o carju mavričnih kač, Električna žoga ipd.), v njih je ob ekspresionistično kozmično dimenzionirani viziji ter futurističnem ma-likovanju industrijske tehnike mogoče opaziti prvo smiselnejše kombiniranje grafične in pomenske izraznosti. Zlasti v Električni žogi skuša besedno gradivo likovno urediti v oporo logični izraznosti (kar pa je sicer deloma že znano iz nove romantike).

1. 2 Okrog Podbevška se je zbrala skupinica mladih pesnikov, med katerimi sta bila tudi Seliškar in mladi Kosovel. Ti so se skušali uveljaviti z razmeroma zmer-nimi javnimi eksaltacijami (netradicionalni recitacijski nastopi s provokativnimi programi ipd.) Nekaj uspeha je bilo: tako je na primer popularni ljubljanski psi-hiater Šerko Podbevška ob priložnosti označil za kliničen primer. — Vendar je bilo njihovo oblikovno novatorstvo razmeroma skromno: enostavna likovna orga-nizacija, ki pa se je spričo logične zaprtosti tekstnega pomena pesemski izpovedi priključevala zelo pavšalno (prim. Premru: Žrtvenik ob slapu), skromni poskusi tehnicizacije oz. matematične ekonomizacije izraza (prim. Piber: Vsakih 5' čujem korake), širjenje tehniške predmetnosti v pesniški viziji (Premru: — vmes tulje-nje brzoparnikov in letalnih strojev, razbiti, zlomljeni udi in telesa, pomešana v kolobarjih, potujoča po zidanih cestah / letalec pada . . . ipd.)

1. 3 Vsi navedeni primeri-simptomi so iz revije Trije labodje (1922), ki so jo izda-jali J. Vidmar, glasbenik Kogoj in Podbevšek. Podbevšek je spričo svoje futu-rizmu naklonjene avantgardnosti iz revije po prvi, to je predzadnji številki zginil in s somišljeniki organiziral časopis »mesečnik prevratne mladine za duhovno revolucijo« Rdeči pilot (izšli dve številki). — Rdeči pilot pomeni s svojim nači-nom eksistiranja značilen primer kompenzacije literarnoformne s socialno anga-žiranostjo oz. avantgardnostjo. Zveze z Micićema in zenitisti (Virgil Poljanski je npr. 1921 izdajal v Ljubljani časopis Svetokret, list za ekspedicijo na severni pol človeškega duha, obenem pa je v začetne zvezke Zenita pošiljal iz kultur-niške Ljubljane poročila, v katerih je hvalil podbevškovce ipd.) je v tem primeru očitno preglasila socialna angažiranost, ki spremlja npr. sovjetski futurizem, da-daizem idr. Pri sovjetskih futuristih sta se ideji literarnoformne avantgarde in socialne revolucije kombinirali pod geslom: nova umetnost za novo družbo. Po-dobno, čeprav manj izrazito in bolj mimogrede v slovenskem primeru (Podbev-šek: »Medtem namreč, ko smo ‚pilotovci‘ prav jasno spredvideli, da obstaja med razredom izkoriščevalcev in razredom zatirancev neizprosna borba na življenje in smrt, se naivni ‚labodovci‘, h katerim lahko upravičeno prištevamo tudi sotrud-nike Doma in sveta in Ljubljanskega zvona, niti do tega primitivnega spoznanja niso privlekli.« »Pilotovci‘, ki smo še vedno prežeti s kapitalistično kulturo . . . , smo najodločnejše za odstranitev starega duhovnega udejstvovanja. . . .«)

1. 4 Izid Podbevškove zbirke Človek z bombami (1925) pomeni zadnje, že neko-liko zakasnelo dejanje te razmeroma kratkotrajne in ne pretirano avantgardi-stične avanture.

2. 1 Pred tem je sredi leta 1924 prišlo do novih tovrstnih podjetij, v literaturi so bila povezana z imenom pesnika SREČKA KOSOVELA, ki se je svojčas sicer že

sukal okoli Podbevška, pa je potem krenil v impresijo (kontinuiranje slovenske nove romantike) ter ekspresije. Njegovo konstruktivistično (KONS) verzificiranje je javnosti v celoti znano šele malo časa, pred leti ga je obelodanil prof. A. Ocvirk, zbiratelj Kosovelove zapuščine — in sicer s pojasnilom, da bi ga bil pokazal že poprej, ko ne bi živel v zablodi o estetski manjvrednosti teh Kosovelovih verzov.

2. 2 Posrednik konstruktivističnih idej je bil v tem primeru najbrž tržaški slikar Avgust Černigoj, ki je reč prinesel iz Nemčije, kjer je študiral v Weimaru (Bauhaus!) ter Münchenu. V Ljubljani je priredil razstavo močno tekstualizirane likovne umetnosti, ki jo Melihar v Zapiskih Delavsko-kmetske matice opisuje takole: »Planil (je) nenadoma med nič hudega sluteče brate Slovence in jih sprejel na svoji razstavi z velikimi, pokončno, poševno ali pa tudi narobe obrnjenimi napismi: Kapital je tatvina, Izobrazba delavca in kmeta je nujno potrebna, Napredek mehanizma pomenja razdelitev lastnine, Glavna smer našega stremljenja je organizacija, Umetnik mora postati inženir — inženir mora postati umetnik, Umetnosti ni . . . itd. Med razstavljenimi konstrukcijami je imel tudi pisalne stroje, motorje, kolesa, zvest svojemu principu, da je le konstrukcija pravi izraz 'umetnosti' naše dobe. (Zagreb je že imel svoj 'zenitizem', ki je bil v tem oziru povsem enak konstruktivističnim teorijam.)« Smisel parol nedvoumno izraža Černigojevo bližnje sorodstvo s sovjetskim konstruktivizmom.

2. 3 Kajti iz poročila je poudarjeno razvidno:

a) da je pomemben element Černigojeve razstave bil na nenavaden način likovno oblikovan tekst uporabne (propagandne) narave.

b) da se ta tekst pomensko krije z ideološkimi načeli sovietskega konstruktivizma (v klikarskem boju na moskovskem Vhutemasu. t. j. višji umetniški in obrtni šoli, med »čistoviki«, »prikładčiki« in »konstruktivisti«, od katerih so prvi poudarjali čisto umetnost, drugi proizvodno funkcijo, tretji pa spajanje obojega v enoten postopek, so se porodile ideje o organizaciji kot temelju konstruktivizma, o kopičenju funkcij na istem predmetu. tkim. aruzifikaciji: konstruirali so npr. posteljo, ki je bila hkrati tudi miza in stol, gojili plakat, industrijsko oblikovanje ipd.)

2. 4 Podobne elemente najdemo v Kosovelovih konstrukcijah (Integrali), ki so predvsem konstrukcija hkratnega besednega in likovnega izraza (kolaži, teksti, skonstruirani z elementi tehniške shematike) in hkrati izrazito levo socialno angažirane. S tem hočemo poudariti, da Kosovel kljub svoji znani muzikalčnosti menda niti enkrat samkrat tisti čas ni poskusil z muzikalnim »gruzificiranjem« verza, čeprav je v SZ ob številnih tovrstnih poskusih dotlej izšla že tudi zelo izčrpna monografska razprava o teh možnostih in potrebah (Sabanejev, Muzika rečy, 1923). — Hkrati je mogoče v teh Kosovelovih predsmrtnih verzifikacijah (umrl kmalu v letu 1926) najti še odmeve njegove mladostne naklonjenosti Podbevšku, poznavanje futuristične in tudi dadaistične poezije (Kosovel je bil doma s tistega dela slovenskega ozemlja, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Italiji), očitno pa mu je bil precej znan tudi zenitizem (v verzih se mu pojavlja Balkan kot pojem zdrave sile, »ozon«, »total« in podobni simptomi).

2. 5 Njegovo pesnjenje je v tem primeru izrazito dvoplastno. Celo v istem tekstu se družita tradicionalna, ideografskoizrazna impresija-ekspresija ter likovna in tehniška konstrukcija, ki s spodbujanjem k iskanju logične resnice skuša realizirati številne asociacije — pač kot možne logične rešitve. — Tako je Kosovelova smrt prehitela nekako sredi pota; ni še prispel do popolne destrukcije besede, čeprav že poudarja, da je »vsaka beseda svet zase« in se torej že oddaljuje od sintaktične logike = ideografičnosti. — Simptomatično za socialno sredino, v kateri je živel, pa je to, da so takšne vrste njegovih verzov v slovenski javnosti lahko spoznali šele 40 let po njegovi smrti.

3. 1 Leta 1927 je pod »direktorjem« Delakom zaživela še najbolj ekstremno avantgardna publikacija revija TANK (št. 1-1,5 ter 1,5-3), ki pa niti po opremljenosti niti po evropsko pisani paleti sodelavcev ne skriva kontinuitete z Zenitom (»tank je pojem zdrave sile, kraj, kjer izhaja, pa priča, da se balkanska narava vedno bolj razvija in zaveda svoje funkcije«). Tekstov slovenskih avtorjev je v Tanku malo ali celo nič — če izvzamemo proklamacije.

4. 1 Kako da literarni eksperiment ni pri Slovencih tisti čas bil bolj v čisljih, vsaj toliko npr. kolikor pri sočasnih zagrebških in beograjskih avantgardistih, je težko enostavno pojasniti. Celotna struktura takratne slovenske zavesti skupaj z zgodovinskim položajem slovenskega naroda, ki je takrat po tisočletni podrejenosti užival prva leta relativne nacionalne svobode, najbrž ni bila naklonjena nikakršni destrukciji tradicionalnega, narodno potrjevalnega (in to je jezik bil), stalnega. V slovenski zgodovini je bila prav literatura v veliki meri narodno potrjevalna funkcija, torej je bil socialni, moralni in nacionalni angažman njena poudarjena tradicija. Prav zato je najbrž od evropske literarne avantgardnosti v slovenski literaturi tisti čas odmevala predvsem njena socialna obsedenost. Stane Melihar, sicer sam pisec eksperimentalne proze v Treh labodih, že leta 1925 odklanja »razne proslule -izme«, češ da ljudstvo ni šlo za njimi; »tisti, ki so imeli posluš za pravo umetnost, so iz izmov pobrali, kar je bilo vrednega, in ustanovili proletkult«. — Nekaj so seveda k takšnemu razvoju prispevale tudi naključne okoliščine: Podbevškova labilnost, Kosovelova prezgodnja smrt ipd. — Nasplošno je bila kljub ažurni informiranosti o tovrstnih dogajanjih v Evropi slovenska nacionalna sredina skrajnji literarni avantgardi tuja, tako da je ob njej zagospodaril jezikovno, formno neprimerno manj drzni ekspresionizem, za njim pa razmeroma kmalu spet sile, ki so vedle v značilni socialno angažirani realizem tridesetih let.

4. 2 Zgodovinsko neizrabljene možnosti ponujajo kompenzativne ugodnosti današnji slovenski literarni avantgardi, ki se je razcvetela precej bujnejše pa tudi precej bolj javno in priznано.